

QARDOSH TILLARDA TARJIMA MUAMMOLARI TAHLILI

Oltinoy Tillayeva

Surxondaryo viloyati Sho‘rchi tumani 44 – maktab o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada qardosh xalqlarda rasmiy nutqning doirasi chegaralanganligi, norasmiy nutq esa odatda vaziyatga bog‘liq bo‘ladi. Yozishmalarda ham odatda rasmiylikka rioya etiladi va davlat idoralariga yozilgan xat bilan shaxsiy xatlar tili orasida ancha farqlar bo‘ladi. Ba’zida insonlar jamiyatda bilish darajalarini yoki professional fikrlashni ko‘rsatish maqsadida texnik, kasb-hunarga doir lug‘atlardan foydalanadilar.

Kalit so‘zlar: qardosh tillar, madaniyatlar, tarjima faoliyati, til va madaniyat, tarjima muammolari.

ABSTRACT

In this article, the scope of official speech in sister nations is limited, and informal speech usually depends on the situation. Correspondence is also usually formal, and there are many differences between the language of letters written to government agencies and private letters. Sometimes people use technical, professional vocabulary to show their level of knowledge or professional thinking in society.

Key words: sister languages, cultures, translation activity, language and culture, translation problems.

KIRISH

Bir tildagi lug‘at birliklar bir viloyat yoki mamlakatda bir xil qo‘llanilishi va bir ma‘noni anglatishi boshqa viloyat yoki mamlakatda esa ikkinchi boshqa ma‘nolarni ifodalashi mumkin. Misol uchun Qo‘shma Shtatlarda “cookie” - pechenye, Avstraliyada esa pechenye “biscuit” deb aytiladi. Tarjimon viloyatlar orasidagi tilga doir farqlarni bilishi muhimdir va ko‘pchilikka tushunarli bo‘ladigan so‘zni qo‘llashi kerak. Agar kimdir mahalliy hududdagi so‘zlovchiga tarjima qilayotgan bo‘lsa, albatta, u o‘sha hududda ishlatiladigan shaklni tanlashi shart.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Har bir madaniyatda belgisi (symbolic) hisoblanadigan aniq harakat mavjud bo‘ladi. Agar harakat shunchaki so‘zma-so‘z tarjima qilinsa, uning ma‘nosi yo‘qqa chiqadi. Bu asosiy tilda muhim ma‘noga qaratilmagan hech qanday harakat bo‘lmasa paydo boladi.

Masalan: He nodded his head. Agar asliyat tilida bosh qimirlatish “ha” ni bildirsa va tarjima tili madaniyatida bunday belgi ma‘noga ega bo‘lmasligi mumkin.

Ba'zi madaniyatlarda bosh qimirlatish ijobiy emas salbiy ma'noga ega bo'lishi ham mumkin. Agar harakat shakli qabul qiluvchi tilidagi boshqa shakl bilan bog'langan bo'lsa, ba'zida belgili harakatni tarjima qilish qiyin bo'ladi. Misol uchun: agar asliyat tilida "musht ko'rsatish" berilgan bo'lsa, tarjimon imo-ishora ma'nosini aniqlashtirish uchun "g'azab"ni ko'rsatishi mumkin. Biroq, agar, "Musht ko'rsatish" tarjima tilida boshqa ma'noni bildirsa, bu tarjima o'quvchilarni matnni tushunishiga halal beradi. Muhimi shuki, tarjimon asliyat tilida ham, tarjima tilida ham, belgili harakat har xil ma'noga egaligidan xabardor bo'lishi kerak. Quyida ingliz tilida belgili harakatni ifodalovchi ba'zi harakatlar berilgan, Siz harakatning zamonini, tabiiy ingliz tilini qo'llang.

1. Burnini qimirlatish - Wrinkling up nose
2. Qoshini ko'tarish (chimirish) - Raise eyebrow
3. Yelkasini qisish (uchirish) - Shrug of shoulders
4. Boshini qimirlatish (likirlatish) - Nod of head
5. Tishini g'ijirlatish - Clench teeth
6. Yelkasini orqaga qisish - Hands on hips, feet apart

Aynan bir ijtimoiy haqiqatni yoritayotgan ikki til bir-biridan farqlanadi. Turli jamiyatlarda yashovchi kishilar dunyoni - o'zlariga xos ravishda ko'radilar,- degan edi Edvard Sepir. Sepirning bu g'oyasi keyinchalik Benjamin Li Uorf tomonidan

tasdiqlangandi. Ular adabiyot va san'atni umumiylikda xuddi 2 tizimi, ya'ni ular tilning 1 yasovchi tizimidan vujudga kelgan va xuddi Sepir yoki Uorf aytganidek, til madaniyatsiz bo'lishi mumkin emas. Til yurak bo'lsa, madaniyat tana va ularning o'zaro faoliyati hayot energiyasining davomiyligini vujudga keltiradi. Ya'ni yurakni operatsiya qilayotgan jarroh, uni o'rab turgan tanani nazarga olmay ilojiyo'q. Tilshunos Roman Yakobson o'zining maqolasida tarjimaning uch turini ko'rsatadi:

1. Til ichida tarjima yoki qayta nomlash (bir tilda og'zaki belgilami boshqa belgilar orqali izohlash);
2. Tillararo tarjima yoki tarjima (og'zaki belgilarni boshqa tilda ifodalash);
3. Ma'nolararo tarjima. Sinonimlar lug'ati so'zga to'liq sinonim yoki vaziyatga qarab qo'llanuvchi sinonimlarni beradi, ammo har ikki holatda ham absolyut sinonim bo'lishi mumkin emas. Chunki to'liq ekvivalent hech qaysi kategoriyada ishtirok etolmaydi.

"Madaniyat" so'zi bir nechi marta ingliz olimi Edvard B. Tayloming 1871 yilda nashr etilgan "Primitive Culture" kitobida foydalanilgan. Tayloming fikriga ko'ra, madaniyat bilim, ishonch, qonun, an'analar va jamiyatning turli a'zolari tomonidan qabul qilingan turli odatlarni o'z ichiga oladi. Tarjima biror matnning shunchaki ekvivalenti emas, bu asl nusxani qayta yozishdek qiyin va murakkab jarayon. Bu bir

madaniyatning boshqasiga ta'siri. Tarjima faoliyatini tushunish uchun, biz madaniyat va til tushunchalarini aniqlashtirib olishimiz, til va madaniyat o'rtasida aloqalariga e'tiborimizni qaratishimiz lozim.

Lingvist Gari Vizerspun bu aloqalarga o'z fikrini bildirib yozadi: "Agar biz madaniyatga lingvistika nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, madaniyatning bir tomonlama tushunchasiga ega bo'lamiz. Agar tilga madaniyat nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, tilning bir tomonlama tushunchasiga ega bo'lamiz". Madaniyat elementlarini tarjima orqali boshqa til muhitiga uzatish jarayoni murakkab masala. Madaniyat kundalik turmush tajribalarining murakkab to'plami, u tarix, ijtimoiy tizim, din, kundalik urf-odatlar va an'analami o'z ichiga oladi. Ijtimoiy aloqalar ham madaniyat elementidir. Ba'zi madaniyatlarda, odamlar katta oila sharoitida yashashga o'rganishgan va bu har bir oila a'zosiga kundalik muomalada murojaat qilish ehtiyojini tug'diradi. Har bir insonga uning nomini atab chaqiriladi. Katta oilalarda yashash G'arb xalqlariga u qadar xos bo'lmagani bois, murojaatni ifodalovchi so'zlamini tasvirlashga ingliz tili birmuncha o'zgarish qiladi. Ba'zi madaniyat egalarida kishilar o'zlaridan kattalarga muayyan tarzda hurmat bilan tog'a, amma deb murojaat qilishadi. Ingliz tilida bu holda ma'lum qiyinchiliklar yo'q emas. Ba'zi rasmiyatchiliklarni ifodalash ham o'ta chigal, masalan, "rahmat" so'zi holatdan kelib chiqib turlicha tarjima qilinadi (sovg'a uchun, xizmat uchun, biror sabab bilan rahmat aytib minnatdorchilik bildirish). Kiyim, zeb-ziynat, oziq-ovqat buyumlari ham tarjimada muammo tug'diradi. Masalan: ovqat ta'mi yoki uning xususiyatlarini hech qachon eshitmagan odamga tarjima qilish befoйда. An'analar va urf-odatlar ham madaniyatning bir bo'lagidir. Xoh to'y, xoh motam, xoh festival bo'lsin, uning ortidagi tarixi, ahamiyati, zamiriga yashiringan simvolizm tarjimon uchun qiyinchilik tug'diradi. Madaniyatdan madaniyatga o'tgan sari e'tiqod, hissiyot ham o'zgaradi. Oq rangi ba'zi madaniyatlarda soflikni, qora esa yovuzlikni bildirishi mumkin. Bu shuni anglatadiki, madaniyat shaharlar, tashkilotlar, maktablar kabi aniq narsalarni o'z ichiga olib qolmay, g'oyalar, urf-odatlar, oila namunalari va tillar kabi mavhum narsalardan ham tashkil topadi. Bir so'z bilan aytadigan bo'lsak, madaniyat jamiyatning yashash tarzi, hayot tarzini bildiradi. U osongina o'zgaradi va yo'q bo'lib ketishi mumkin. Chunki u faqat bizning ongimizdadir. Bizning yozma tilimiz, davlat, binolar va boshqa inson qo'li bilan yaratiladigan narsalar-madaniyat mahsulidir. Tarjima esa albatta asl matnni qayta yozishdir. Qayta yozish esa yangi fikr, yangi ixtiro, yangi janrlarni aks ettirishi mumkin va tarjima tarixi adabiy yangilik tarixi yoki bir madaniyat layoqatlarini boshqa madaniyat qoshiga solishdir. Tarjima faoliyat sifatida yoki faoliyat natijasi sifatida madaniyat tushunchasidan ajralmas tushunchadir. Bunga tarixda bir madaniyatni ikkinchisiga tanishtiruvchi ikkita misol

mavjud. Biri turli hind tillarida yozilgan Budda muqaddas kitobini xitoy tiliga, ikkinchisi grek (yunon) olimlari va faylasuflari kitoblarini grek va suriya tilidan, ularni islom dunyosiga tanitish maqsadida arab tiliga tarjima qilinishidir.

Tarjima san'ati dunyo madaniyati rivojida muhim rol o'ynagan va o'ynab kelmoqda. Tarjima tobora o'sib borayotgan, bir tilning jozibasini boshqa tilga ko'chiruvchi va o'quvchilarning hurmatini qozonishni maqsad qilib qo'ygan aqliy ijodiy faoliyatdir. Madaniyat tushunchasi inson faoliyatining uch turiga qaratilgan: biz individual tarzda fikrlaganimiz va harakat qilganimiz uchun shaxsiy; biz guruh bo'lib faoliyat yuritganimiz uchun - kollektiv; jamiyat o'zini aks ettirgani uchun - ifodaviy.

Til - ijtimoiy bo'lib, usiz ijtimoiy faoliyat yo'q. Tarjima jarayonida xorijiy madaniyat bilan yuzlashamiz. Shu sababdan ham, tarjimada muvaffaqiyatimiz xorijiy madaniyatni qanchalik tushunishimizga bog'liq, zero tarjima madaniyatlararo hodisadir.

Har bir aloqa yoki asl xabarning amaliy qimmatini mavjud. Tarjimon xabarning dalillar bayonoti, taklif, buyruq yoki hazil ekanini bilishi lozim. Misol uchun "Men bilmayman" ("I don't know") (hold) faqatgina bayonot kabi tarjima qilinmaydi, balki ikkilanish ("Ko'ramiz") degan ma'nosini ham berishi mumkin. "What gives" - Amerika shevasida "Ishlar qalay" degan savol mazmunini beradi. Bu tarjima xabami lingvistik va madaniy to'siqlar orqali o'tkazish jarayonidir. Madaniyat - turmush tarzi va uning ko'rinishi o'zini ifodalash uchun o'ziga xos tildan foydalanuvchi omma uchun g'ayrioddiydir. Biz "madaniy" terminini umumiy va shaxsiy tildan ajratishimiz kerak. "o'lmoq", "yashamoq", "yulduz", "stol", "oyna" kabi tushunchalar umumiy bo'lib, ularni tarjima qilishda muammo yo'q. Ammo "steppe", "dacha", "challar" kabi tushunchalar ma'lum madaniyatga oid va tarjimada muammolarni vujudga keltiradi. Biz tilning maqsadi va manbai o'rtasidagi o'xshashlikka e'tibor berishimiz lozim. Til grammatikada turli madaniy natijalardan (jonsiz narsalarning rodlari), murojaat shakllari (sir, janob, xonim) dan iborat. Til qanchalik maxsus fenomenga aylanib borsa (flora va fauna), madaniy xususiyatlarga ega bo'lib borsa, tarjima uchun muammolar keltirib chiqaraveradi. Ko'pgina madaniy odatlar oddiy tilda tasvirlanadi. Edvard Sepir tilni ijtimoiy haqiqatga yo'l boshlovchi deb ataydi.

Insonlarning tajribasi jamiyatning til odimlari bilan keng miqyosda belgilangan va har bir tizim alohida haqiqatni tasvirlaydi. Aynan bir jamiyat haqiqatlarini aks ettiruvchi ikki til bir-biriga o'xshamaydi. Turli jamiyatlardagi foydalaniladigan so'zlar ham turlichadir. Shu sababdan, til madaniyat yuragidir. Madaniyat tilda o'z aksini topadi.

Masalan: yaponlar odatda “yo‘q” so‘zini ishlatishmaydi. Ular “yo‘q” deyishdan qochish uchun boshqa so‘zlar yoki gaplar ishlatishadi. Agar yaponlar sizning taklifingizga: “Men bu masalani xotinim bilan maslahatlashib ko‘rishim kerak” deb javob qaytarsa, bu uning rad javobi bo‘ladi. Agar yaponga qo‘ng‘iroq qilib soat 6 da ko‘rishishni aytsangiz va u: “Ha, soat oltida deng?” deb javob qaytarsa, tushuningki, sizning taklifingizga rozi emas. Milliy odatlar narsa - hodisalar faqat o‘ziga xos bo‘lsa, ular tarjima qilinmaydi, masalan, sari, mahsi, kavish kabilar. Bular xuddi madaniy terminlardek o‘quvchilar uchun tushuntirib beriladi. Agar maxsus so‘z ahamiyatga arzimaydigan bo‘lsa, u oddiygina boshqa so‘z bilan almashtiriladi. Ijtimoiy madaniyat haqida so‘z borganda, tarjimaning ma‘no bildiruvchi va ajralmas ma‘no muammolarini hisobga olish lozim. Mamlakatning siyosiy va ijtimoiy hayoti unda aks etadi. Masalan, davlat boshlig‘i (president, prime minister) yoki parlament nomlari (milliy assambleya, senat) juda oson, ya‘ni ular xalqaro yoki oson tarjima qilinadigan so‘zlardan tashkil topgan. Milliy parlamentlar nomlari tarjima qilinmaydi: Masalan, Bundestag (Germaniya), Storting (Norvegiya), Riksdag (Shvetsiya), Eduskunta (Finlandiya), Knesset (Isroil), Duma (Rossiya), Oliy Majlis (O‘zbekiston).

XULOSA

Bu nomlar administrativ hujjatlar uchun asl holicha yoziladi. Vazirliklar nomlari to‘g‘ri tavsiflanishiga ko‘ra adabiy tarjima qilinadi. Shu sababdan “Treasury” - moliya vazirligi; “Home office” - ichki ishlar vazirligi; Adolat qo‘riqchisi yoki Himoya vazirligi, Milliy havfsizlik vazirligi, va h.o. Shunday qilib, tarjima yuzlashadigan eng qiyin muammolardan biri buyumlar yoki voqea - hodisalarning leksik ekvivalentini topishdir. Tarjimon faqatgina ikki tilni emas, balki ikki madaniyatni taqqoslaydi. Madaniyatlarning farqi tufayli tarjima qilinadigan tildagi tushunchalarda tarjima qilinayotgan tilda leksik ekvivalent bo‘lmasligi mumkin. Bu geografiya, urf-odatlar, e‘tiqodlar, dunyoqarashlar va boshqalarning turlichaligi tufayli bo‘lishi mumkin. Tarjimon tushunchalarni ifodalash uchun tariima tilida yangi yo‘l va usullarni topishi zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YHATI (REFERENCES)

1. Холикова Н.Н. Таржимада иждокор услубини қайта яратиш маҳорати (Ж. Ҳ. Чейз асарлари таржимаси мисолида): Филол. фан. ном. дисс. автореф. – Бухоро, 2020. –42 б.
2. Abdullayeva, M. R. (2022). TRANSLATION PROBLEMS OF VERB PHRASEOLOGISMS EXPRESSING NATIONAL COLOR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 25), 347-352.

3. Досбаева Н.Т. Бевосита таржимада бадий услубни қайта тиклаш(Америка ҳикоялари таржимаси мисолида) Филол.фан.ном. дисс.– Тошкент, 2011. –152 с.
4. Шарипов Ж. Бадий таржималар ва моҳир таржимонлар. – Тошкент: Фан, 1972. –258 б.
5. Abdullayeva, M. R. “Ingliz va o‘zbek tillatirida semantik tarjima ma’nosini berish.” *Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi*–2/2022: 314-316
6. Ҳамидов Ҳ. Мақол ва идиомалар таржимаси муаммолари. – Тошкент: ТДШУ, 2017. –128 б.